

УДК 3.37:04

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/49-2-18>**Наталія МУЛЯР,***orcid.org/0000-0001-9332-8387*

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри педагогіки і методики початкової освіти

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) *n.mulyar.81@ukr.net***Руслана ДАНИЛЯК,***orcid.org/0000-0002-3411-6824*

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри педагогіки і методики початкової освіти

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) *danuljak@i.ua*

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ НЕНАСИЛЬНИЦЬКОЇ МІЖСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті теоретично обґрунтовано та методично розкрито шляхи формування моделі ненасильницької міжособистісної взаємодії молодших школярів. Окреслено складні взаємостосунки між дітьми у шкільному середовищі, зокрема, прояви агресії, жорстокості, насмішок, нетерпимості у відносинах. Необхідністю сьогодення є забезпечення, захист, попередження наслідків несприятливих факторів, чинників, негативного впливу на особистість молодшого школяра. Нова українська школа має сприяти забезпеченню дотримання прав і свобод дитини, процесу конструктивної взаємодії «вчитель – учень», «учень – учень», «вчитель – батьки», «батьки – діти», формуванню поваги до прав дитини, недопущення психологічного, фізичного насильства над дитиною; подолання приниження її гідності та честі. Здійснено аналіз досліджень і публікацій (М. Денисової, Б. Ананьєва, О. Лазурського, О. Петренко, О. Єжової, Л. Регуш, С. Смолян) з окресленої проблеми. Виділено низку ознак, які характеризують емоційно безпечне освітнє середовище. Запропоновано низку освітніх практик, які є досить ефективними у формуванні ненасильницької міжособистісної взаємодії молодших школярів та сприяють розвитку емоційного інтелекту, рівень розвитку якого дає можливість розпізнати гідне ставлення дітей один до одного та протидіяти явищам булінгу серед них.

З метою налагодження толерантних взаємовідносин між молодшими школярами, рекомендовано вправи («Вітання побажання», «Колір компліменту», «Розпізнаймо почуття доброзичливості та злості», «Віднай-діть словечко», «Розшифруймо», «Мистецька галерея»), за допомогою яких учні зможуть виробити навички, що допоможуть стримувати гнів, усвідомити і проаналізувати своє «Я», особливості власної поведінки і поведінки однокласника.

Ключові слова: Нова українська школа, освітнє середовище, молодший школяр, ненасильницька міжособистісна взаємодія, булінг, емоційний інтелект, освітні практики.

Nataliya Mulyar,*orcid.org/0000-0001-9332-8387*

Candidate of Science in Pedagogy, Assistant Professor;

Assistant Professor at the Pedagogy and Methodology of Primary Education Department

Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *n.mulyar.81@ukr.net***Ruslana Danyliak,***orcid.org/0000-0002-3411-6824*

Candidate of Science in Pedagogy,

Assistant Professor at the Pedagogy and Methodology of Primary Education Department

Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *danuljak@i.ua*

THE WAYS OF THE FORMATION OF NON-VIOLENT INTERPERSONAL INTERACTION OF PRIMARY SCHOOLCHILDREN

The article theoretically substantiates and methodically reveals the ways of the formation of a model of non-violent interpersonal interaction of primary schoolchildren in a safe educational environment.

Complex relationships among children in the school environment are outlined; there are manifestations of aggression, cruelty, ridicule, intolerance towards each other. Thus, today the urgent necessity is to ensure, protect, prevent the consequences of the unfavourable factors, the reasons of negative impact on the personality of the primary schoolchild.

That is why the New Ukrainian School should further the ensuring of the rights and freedoms of the child; the process of constructive interaction "teacher-student", "student-student", "teacher-parents", "parents-children"; formation of the respect for the rights of the child; prevention of psychological and physical violence against the child; intolerance to the humiliation of his/her dignity and honour.

The analysis of recent research and publications (M. Denysova, B. Ananiev, O. Lazurskyi, O. Petrenko, O. Yezhova, L. Rehus, S. Smolian) on the outlined problem is done. A number of features characterizing an emotionally safe educational environment are distinguished.

A number of educational practices are proposed. They are quite effective in the process of the formation of a model of non-violent interpersonal interaction of primary schoolchildren and promote the development of the emotional intellect. The level of its development enables us to recognize the decent attitude of children to each other and counteract the phenomena of bullying among them.

In order to establish tolerant relations between primary schoolchildren, some special exercises are recommended («Greetings of Wishes», «The Colour of the Compliment», «Let's Recognize Feelings of Kindness and Anger», «Find the Word», «Let's Decipher», «Art Gallery»). These exercises make it possible for the students to develop the skills that will help to restrain anger, to realize and analyze their own «I», to analyze the peculiarities of their own behaviour and the behaviour of the classmates.

Key words: *New Ukrainian school, educational environment, primary schoolchildren, non-violent interpersonal interaction, bullying, emotional intellect, educational practices.*

Постановка проблеми. Сьогодні актуальною є проблема попередження чи подолання насильства серед дітей в закладах загальної середньої освіти. Однією із стратегічних цілей Національної стратегії розбудови безпечного освітнього середовища у Новій українській школі є створення умов для фізичної та психологічної безпеки учнів, з урахуванням їх потреб та можливостей (Конвенція ООН про права дитини). Освітнє середовище є безпечним осередком розвитку емоційно стабільної, успішної, всебічно розвиненої особистості, що здатна до мирної взаємодії. Але все ж таки постає потреба вивчення шляхів формування моделей ненасильницької міжособистісної взаємодії молодших школярів в освітньому середовищі.

Відповідно до Концепції Нової української школи, однією із ключових компетентностей, що сприяє формуванню в молодших школярів моделей ненасильницької поведінки, є громадянська та соціальна. Ця компетентність орієнтована на розвиток умінь в учнів розпізнавати як особисті почуття і потреби так і чужі, зважати на інтереси кожного, ефективно домовлятися з метою налагодження толерантної міжособистісної взаємодії. Реформована початкова школа дозволяє сьогодні вчителю автономно підбирати шляхи, засоби для формування моделі ненасильницької поведінки молодших школярів в освітньому середовищі та поза ним.

Отже, сучасний заклад загальної освіти (Нова початкова українська школа) має створити усі умови, що необхідні для забезпечення емоційно здорової особистості молодшого школяра, засвоєння правильних моделей ненасильницької поведінки, вияву нетерпимості до приниження людської гідності, адекватному реагуванню на конфлікт з метою мирного його вирішення.

Аналіз досліджень. Розвиток теорії взаємовідносин відображений у наукових доробках М. Денисової, Б. Ананьєва, О. Лазурського, які дали характеристику міжособистісним стосункам та розкрили їх структуру, функції. Основою дослідження особливостей освітнього середовища є концепції сучасних науковців, що розкривають зміст різноманітних аспектів його формування. Зокрема, О. Петренко дає характеристику основних моделей, особливостей та компонентів освітнього середовища як педагогічного явища (Петренко, 2018: 6); О. Єжова розкриває складові освітнього середовища, що спрямовані на формування в учнів ціннісного ставлення до здоров'я (Єжова, 2011: 464); О. Паламарчук аналізує роль та значення безпечного шкільного освітнього середовища в умовах пандемії (Паламарчук, 2021: 77); значний внесок у дослідженні проблем освітнього середовища з огляду безпеки зробили Л. Регуш, Н. Лизь, С. Смолян, В. Ясвін та інші.

Мета статті. Теоретично обґрунтувати та методично розкрити шляхи формування моделі ненасильницької міжособистісної взаємодії молодших школярів у освітньому середовищі.

Виклад основного матеріалу. Реформуючи освітню ланку, держава подбала про те, щоб пріоритетні принципи Конвенції ООН «Про права дитини» лягли в основу Концепції НУШ, тим самим, змогла задовольнити потребу суспільства у формуванні безпечного освітнього середовища для дітей. У статті 19 «Конвенції про права дитини» зазначено, що «... держава вживає всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів» з тією метою, щоб сприяти захисту кожної дитини від «... усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи

недбалого і брутального поводження та експлуатації» (Конвенція ООН про права дитини, 1989: стаття 19).

Науковці, досліджуючи загалом особливості безпечної освітнього середовища НУШ, не розкривають його через зміст одного поняття. Безпекою для особистості, яка формується у певному середовищі, виступає: емоційна безпека, психологічна безпека, інформаційна безпека, екологічна безпека тощо. З огляду на мету нашого дослідження, ми ґрунтовно зупинимось на характеристичній емоційно безпечної освітнього середовища, яке є важливою умовою формування моделі ненасильницької міжособистісної взаємодії молодших школярів, розвитку емоційного інтелекту та емоційної стабільності.

На жаль, сьогодні в закладах загальної середньої освіти мають місце ситуації булінгу, які виникають у взаємодії «учень-учень», «вчитель-учень», «батьки-діти» та перешкоджають створенню емоційно комфортного середовища для учасників освітнього процесу. Отже, окреслені ситуації потребують нагального розв'язання з боку вчителя, дирекції школи та батьків. Як зазначено у «Національній стратегії розбудови безпечної і здорового освітнього середовища у Новій українській школі» (від 25 травня 2020 року), «... проблеми із психічним здоров'ям у дітей можуть призвести до погіршення результатів навчання, фізичного здоров'я, нестійких соціальних зв'язків та майбутніх перспектив самореалізації, а також різного роду девіантних форм поведінки» (Національна стратегія розбудови, 2020: Розділ II).

Доцільно виділити низку важливих ознак, які характеризують емоційно безпечне освітнє середовище: толерантна міжособистісна взаємодія між усіма учасниками освітнього процесу; довіра один до одного, схвалення особистих досягнень та досягнень однокласника; радість від спільної перемоги; розуміння і прийняття особистого простору; усвідомлення принципів різноманітності й рівності; відсутність будь якого прояву насильства (психологічного, фізичного, інформаційного, соціального) серед учнів.

З метою забезпечення емоційно здорової атмосфери в освітньому середовищі вчителю слід пам'ятати про те, що кожен з учасників освітнього процесу повинен мати сформоване уявлення про булінг (цькування) та його наслідки; про толерантність, взаємодопомогу, особисту відповідальність, тактовність, співчуття, милосердя тощо. Вчителю слід співпрацювати з батьками, яким також потрібно роз'яснити причини та наслідки проявів агресивної поведінки дітей. Зокрема,

можна залучати батьків до обговорення таких тем: «Боремося з булінгом спільно»; «Взаємини батьків з дітьми»; «Безпека наших дітей»; «Мистецтво спілкування з вашою дитиною»; «Я довіряю своїй дитині!»; «Долаємо свою і чужу агресію».

Пропонуємо, як приклад, низку освітніх практик, які, на наш погляд, є досить ефективними у справі формування моделі ненасильницької міжособистісної взаємодії молодших школярів та розвитку емоційного інтелекту, рівень розвитку якого дає можливість нам розпізнати гідне ставлення дітей один до одного та протидіяти явищам булінгу серед них.

Актуальною практикою Нової української школи є «Ранкова зустріч», яка допомагає вчителю сформувати дружню спільноту класу, досягнути цілісності колективу, можливість налагодити взаєморозуміння з однокласниками, розвинути емпатію, проявити почуття та емоції, толерантне ставлення, приймати себе та кожного з його індивідуальністю та різноманітністю. Кожна з ранкових зустрічей дає можливість залучати дітей до обговорення актуальних питань шкільної спільноти, спонукає учнів до висловлювання власних думок, емоцій, почуттів. Навички, що формуються під час ранкових зустрічей, допомагають у справі вирішення будь – якого роду конфлікту, прояву агресії, непорозуміння між учнями. Низка досліджень розкривають актуальність застосування в освітньому процесі практик ранкових зустрічей, які сприяють підвищенню рівня емоційного інтелекту молодших школярів, зокрема, його емоційно-чуттєву сферу.

Першим етапом організації ранкової зустрічі є вітання, яке дає можливість відчути учням свою значимість в класному колективі. «... Діти хочуть, щоб їх любили, цінували дорослі та однолітки, прагнуть почуватися часткою класу». Вітаючись, учні проявляють повагу та прихильність один до одного. *Наприклад, «Вітання-Побажання»:* учні в колі бажають щось один одному, кожне побажання має розпочинатися з букв, що містяться у слові «ВІТАННЯ».

В – відкритості, веселощів, віри у свої сили;

І – ініціативності, ідей;

Т – толерантності, терпіння, товаришів, тактовності, творчості;

А – артистизму, активності;

Н – надії, настрою гарного, навчитися пробачати;

Н – наповнення любов'ю, наснаги, навчитися ділитися гарними емоціями;

Я – Я бажаю тобі... добра, краси, радості, любові...

Вітання «Колір компліменту», учитель допомагає учням створити коло за допомогою стискання долонь. Перший учень отримує жовтий комплімент (листочок) від вчителя з проголошеним вітанням.

Наприклад: доброго ранку, Миколко! Ти схожий на жовту кульбабку.

Привіт, Катрусю! Ти схожа на сонечко ясне.

Мої вітання, Олю! Ти схожа на тепле літо.

Привіт друже, Михайле! Ти схожий на яскраве світло.

Вітання «Розпізнаймо почуття доброзичливості та злості», вчитель пропонує учням, за допомогою міміки, продемонструвати дружнє привітання і звернення до однокласника з почуттями злості, агресії.

Другим етапом ранкової зустрічі виступає етап групового заняття, який передбачає залучення учнів до роботи з прислів'ями, виконання різноманітних вправ. *Наприклад, робота з прислів'ями*. Учні працюють у групах. На карточках записано частини прислів'я, які потрібно з'єднати і пояснити їх зміст.

<i>Хто добра людям бажає, ...</i>	<i>... на добрі справи</i>
<i>Життя дано ...</i>	<i>... той двічі допоможе</i>
<i>Хто швидко допоміг, ...</i>	<i>... той і собі має</i>
<i>Тепле слово ...</i>	<i>... добро й пожнеш</i>
<i>Добро посієш ...</i>	<i>... і в мороз зігріє</i>

Вправа «Віднайдить словечко». Вчимося радіти успіхам інших. Учень, називаючи склад, передає квітку своєму однокласнику. Він має до нього додати такий склад, щоб вийшло слово. Кожен наступний учасник з кінцевим складом попереднього слова творить наступне слово.

Наприклад: до – добро – брова – ваза – замок –

Вправа «Розшифруймо»

РРДОРРБРРОР (*добро*); ХАХХГХРХЕСІХХ-ХЯХ (*агресія*); ЗЗКРИЗВЗЗДЗНИЗЗК (*кривдник*); ТТГОГВАГГРГІШГ (*товариш*)

Третім етапом ранкової зустрічі виступає «Обмін інформацією». Цей етап допомагає учням глибше пізнати один одного, поділитися відчуттями, позитивними емоціями, потоваришувати. Доцільно застосовувати ігрові технології, роботу в парах, групах, творчі вправи, які формуватимуть навички толерантних взаємовідносин, співжиття у колективі класу, вчитимуть поваги один до одного, культурній комунікації, вирішувати конфлікти, довіри у стосунках.

Наприклад, гра «Мистецька галерея». Ця гра допомагає учням приймати кожного таким як він є, ставитися з повагою. Серед учнів обирається митець, решта ж учнів стають відвідувачами гале-

реї. Учень, що виступає у ролі митця, має скласти портрет свого однокласника за допомогою слів, жестів, акторської гри, інші ж, відвідувачі мистецької галереї, мають за описом впізнати свого однокласника.

Обговорення портрета однокласника

– Як Вам робота митця?

– Чи сподобалась Вам палітра (слів, жестів, рухів), що використав митець у роботі?

– Чи впізнали Ви кого змалював митець?

– Чи до вподоби тобі твій портрет?

– Що ти б хотів у ньому змінити?

– Чи є щось зайве?

Щоденні новини виступають як завершальний етап ранкової зустрічі. Ціль цього етапу полягає у наданні інформації. Працюючи над темою «Будь промінчиком добра!», доцільно використати таке завдання: «Запишіть слова, які б характеризували вас як дружелюбного, доброго, толерантного, поясніть їх значення (милосердя, чуйність, допомога, дружба, повага, толерантність, шана, приязнь, чуйність, співчуття, радість, тактовність, щедрість, люб'язність)».

Ефективною у процесі формування моделі ненасильницької міжособистісної взаємодії молодших школярів вважаємо арт-терапевтичну практику. Метою цієї практики в освітньому процесі є формування в учнів сприйняття себе, оточуючих, розвиток рефлексії, уміння аналізувати власну поведінку, розпізнавати позитивні емоції і боротися з проявом негативних. Арт-терапевтична практика допомагає вчителю застосувати на уроках та в позаурочний час засоби терапевтичного мистецтва (казкотерапія, ізотерапія, музикотерапія, драмотерапія) з метою усвідомлення та передачі почуттів та емоцій, формування емпатії. Важливо те, що саме арт-терапевтична робота допомагає учням позбавитися негативних емоцій (агресії, страху, тривожності, злості), що стоять на заваді доброзичливої взаємодії учасників освітнього процесу.

Доцільно застосовувати арт-терапевтичні практики з виховною метою (яка передбачає навчання учнів співпереживати, дбайливо ставитися до людей, що тебе оточують); корекційною (яка дозволяє підвищити самооцінку дитини, налагодити способи толерантної взаємодії в колективі); психотерапевтичною (що забезпечує відчуття успіху, позитивних емоцій, психологічний комфорт); діагностичною (яка забезпечує отримання інформації про учня, з метою виявлення проблем, що потребують виправлення, корекції); розвивальною (яка сприяє набуттю досвіду правильних моделей соціальної поведінки). Провідним видом

арт-терапевтичних практик є терапія через малюнок. Вона допомагає змодельовати конфліктну ситуацію, виявити її причини та вирішити.

Наприклад, цікаво буде *робота за темою «Настрій у природі»*. Попередньо вчитель пропонує учням розглянути малюнки і обговорити настрої, що передає природа. Наступним кроком (творча робота) доцільно запропонувати учням змалювати свій настрій за допомогою природних явищ і пояснити його.

Спільне обговорення:

- Чому саме цей сюжет ти обрав?
- Що вплинуло на твій настрій сьогодні?
- Чому саме ці кольори переважають у твоєму малюнку?
- Що ти зараз відчуваєш?

- Як ти справляєшся з поганими емоціями?
- Чи готовий ти ділитися позитивними емоціями і почуттями з оточуючими?

Висновки. Отже, розкриття шляхів формування моделі ненасильницької міжособистісної взаємодії молодших школярів дало можливість з'ясувати, що ненасильницька міжособистісна взаємодія будується на основі ставлення (толерантне, дбайливе, доброзичливе, тактовне); емоційних оцінок учнів стосовно один одного, особистої відповідальності; довіри у стосунках та за допомогою низки освітніх практик, які спонукають учнів до спілкування, щоденної взаємодії, спільної діяльності, у процесі якої вони набувають соціального досвіду, вчать дотримуватися норм соціально схваленої поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Єжова О. О. Створення освітнього середовища, спрямованого на формування ціннісного ставлення до здоров'я в учнів професійно-технічних навчальних закладів. *Збірник наукових праць. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Вип. 15, кн. 1. Суми, 2011. С. 464–471. URL: https://lib.iitta.gov.ua/2872/1/Yezhova_Stvorennny_osvitnoho_seredovyscha.pdf (дата звернення: 15.03.2022).
2. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти : навч. метод. посіб. / В. Л. Андрєєнкова, та ін. Київ, 2020. 196 с.
3. Конвенція ООН про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 10.03.2022).
4. Луштей І. І., Гештен Г. О., Паламарчук О. М. Психологічні особливості організації освітнього середовища в умовах пандемії. *Загальна психологія. Історія психології*. Вип. 21. 2021. С. 77–82. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2021/21-2021/14.pdf> (дата звернення: 15.03.2022).
5. Мета, стратегічні цілі та основні завдання Національної стратегії / Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі від 25 травня 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2020#Text> (дата звернення: 10.03.2022).
6. Петренко О. Б. Дефініція і сутнісне наповнення поняття «освітнє середовище» в контексті сучасної освітньої парадигми. *Інноватика у вихованні*. 2018. С. 6–16.
7. Сучасний стан розбудови безпечного і здорового освітнього середовища та проблеми, які потребують вирішення / Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі від 25 травня, 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2020#Text> (дата звернення: 10.03.2022).

REFERENCES

1. Iezhova O. O. Stvorennia osvitnoho seredovyscha, spriamovanoho na formuvannia tsinnisnoho stavlennia do zdorovia v uchniv profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladiv. [Creation of the Educational Environment Aimed at the Formation of a Valued Attitude to the Health of Students of Vocational Schools]. *Zbirnyk naukovykh prats. Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi*. Vyp. 15, kn. 1. Sumy, 2011. P. 464–471. URL: https://lib.iitta.gov.ua/2872/1/Yezhova_Stvorennny_osvitnoho_seredovyscha.pdf (accessed: 15.03.2022).
2. Zapobihannia ta protydiia proiavam nasyilstva: diialnist zakladiv osvity. [Prevention and Counteraction to the Manifestations of Violence: Activities of Educational Institutions]. *Navch. metod. posib.* / V. L. Andrieyenkova ta in.. Kyiv, 2020. 196 p.
3. Konventsiia OON pro pravadytyny. [UN Convention on the Rights of the Child]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (accessed: 10.03.2022).
4. Lushtei I. I., Heshten H. O., Palamarchuk O. M. Psykholohichni osoblyvosti orhanizatsii osvitnoho seredovyscha v umovakh pandemii. [Psychological Features of the Organization of the Educational Environment in the Conditions of a Pandemic]. *Zahalna psykholohiia. Istoriiia psykholohii*. Vyp. 21. 2021. P. 77–82. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2021/21-2021/14.pdf> (accessed: 15.03.2022).
5. Meta, stratehichni tsili ta osnovni zavdannia Natsionalnoi stratehii. [The Purpose, Strategic Goals and Main Tasks of the National Strategy] // Natsionalna stratehiia rozbudovy bezpechnoho i zdorovoho osvitnoho seredovyscha u novii ukrainskii shkoli vid 25 travnia 2020 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2020#Text> (accessed: 10.03.2022).
6. Petrenko O. B. Definitsiia i sutnisne napovnnennia poniattia «osvitnie seredovysche» v konteksti suchasnoi osvitnoi paradyhmy. [Definition and Essential Content of the Concept of “Educational Environment” in the Context of Modern Educational Paradigm]. *Innovatyka u vykhovanni*. 2018. P. 6–16.
7. Suchasnyi stan rozbudovy bezpechnoho i zdorovoho osvitnoho seredovyscha ta problemy, yaki potrebiutvy rishennia. [The Current State of the Development of a Safe and Healthy Educational Environment and Problems that Need to be Solved] Natsionalna stratehiia rozbudovy bezpechnoho i zdorovoho osvitnoho seredovyscha u novii ukrainskii shkolivid 25 travnia 2020 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2020#Text> (accessed: 10.03.2022).